

IB'

ΚΑΛΒΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

Η αυτοαναίρεση της θρησκευτικής κυριαρχίας

Ἡ ὀρθολογικότητα κατὰ τὸν σκοπὸ κυριαρχεῖ ὅλο καὶ περισσότερο ἔναντι τῆς κατὰ τὴν ἀξία ὀρθολογικότητας. Αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς δυτικῆς ἱστορίας σὲ ὅλα τὰ πεδία, δηλαδή ὁ ἐξορθολογισμὸς, ἡ πρόοδος στὴν ὀρθολογικὴ ἀντιμετώπιση πραγμάτων καὶ ἔργων: στὴν ἀπόδειξη, στὸ πείραμα, στὴν μουσικὴ ἀρμονικὴ, στὴν γοτθικὴ ἀψίδα, στὴν προοπτικὴ, στὴν ἐξειδίκευση, στὴν γραφειοκρατία, στὴν ἐκλογή τῶν ἀρχῶν, στὴν διοίκηση βάσει κανόνων, τέλος, βέβαια, στὴν κεφαλαιοκρατία, «τὴν ἀποφασιστικότερη δύναμη τῆς σύγχρονης ζωῆς» πού, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, *μόνο τώρα γίνεται ὀρθολογικὴ*, ἐπειδὴ ἀπασχολεῖ πιά ἐλεύθερους ἐργάτες. Ἡ κεφαλαιοκρατία μὲ τὴν σειρά της προωθεῖ τὴν τεχνικὴ –ὄχι ἄμεσα τὴν ἐπιστήμη– καὶ τὸν ἐξορθολογισμὸ τοῦ δικαίου. Ποιὰ εἶναι τὰ εἰδοποιὰ γνωρίσματα τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ; Γιατί ἐμφανίζονται μόνον ἐδῶ ὀρισμένοι τύποι ὀρθολογικότητας; Σ' αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ ἡ μελέτη γιὰ τὸν καλβινισμὸ καὶ τὸν καπιταλισμὸ, μαζί μὲ ἄλλες μελέτες κοινωνιολογίας τῆς θρησκείας.¹

Ἡ δυτικὴ ἱστορία ἐγκατέλειψε τὴν θρησκευτικὴ ρύθμιση τῆς ζωῆς καὶ τὴν συναφὴ κυριαρχία κινήτρων πού ἔχουν νὰ κάμουν μὲ ἀξίες, εἴτε μὲ συναισθηματικὴ εἴτε μὲ ἐθιμικὴ περιβολή. Πρόκειται γιὰ τὴν διαδικασίαν ἐξορθολογισμοῦ πού καταλήγει στὸ σύγχρονο γραφειοκρατικὸ κράτος, πού γι' αὐτὸ τὸν λόγο εἶναι τὸ μόνον πού οἱ πράξεις του τείνουν νὰ εἶναι πλήρως κατανοητὲς γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται μὲ τὴν σειρά της τόσο στὴν κατανόηση τῶν ἀξιῶν ὅσο στὴν κατανόηση τῶν συμπλοκῶν μέσων καὶ σκοπῶν. Θὰ δοῦμε αὐτὸ τὸ θέμα στὸ ἐπόμενο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο.

Ἡ ἐπικράτηση τῆς σκοπιμότητας ἔναντι τῆς ἀξίας, τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος ἐπὶ τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης μποροῦσε νὰ ἐπέλθει μόνον μέσῳ ἀλλαγῆς στὴν μορφή τῆς ὡς τότε κυρίαρχης ὀρθολογικότητας *κατὰ τὴν ἀξία: τῆς θρησκευτικότητας*. Ἄν δὲν θεωροῦμε ὅτι τὸ θεσμικὸ καὶ πνευματικὸ τμῆμα τῆς ζωῆς εἶναι μόνον ἐποικοδόμημα, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Μάρξ, τότε θὰ πρέπει νὰ βρεθεῖ μιὰ μορφή θρησκευτικῆς ἢ ἀξιακῆς συγκρότησης τῆς πραγματικότητας πού ἐκχωρεῖ τὰ πρωτεῖα στὴν μὴ θρησκευτικὴ καὶ μὴ ἀξιακὴ κοσμοαντίληψη, ὥστε νὰ ἔχει μπορέσει νὰ αυτοανααιρεθεῖ τὸ ἐννοιολογικὸ ἐκεῖνο πλαίσιο, ὅπου ἡ θρησκευτικὴ κυριαρχοῦσε. Προσέξτε, ὁ Βέμπερ δὲν λέει ὅτι ὁ Μάρξ ἔχει ἄδικο, μόνον ὅτι τὸ νὰ κατασκευάσουμε ἕναν ἰδεότυπο πού ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὸ θεσμικὸ καὶ πνευματικὸ δὲν εἶναι ἀπλὸ ἐποικοδόμημα εἶναι τόσο νόμιμο ὅσο, ὅπως ὁ Μάρξ, νὰ υποθέσουμε ὅτι τὸ θεσμικὸ καὶ πνευματικὸ στοιχεῖο *εἶναι* ἐποικοδόμημα τῆς οικονομικῆς βάσης. Τότε τὸ ἐξηγητικὸ σχῆμα τοῦ

Μάρξ και τὸ ἐξηγητικὸ σχῆμα ποὺ προτείνει ὁ Βέμπερ εἶναι δυὸ συμπληρωματικοὶ ιδεότυποι, κατὰ τὸν Βέμπερ, ποὺ ἐξάγονται ἀπὸ δύο ἀντίθετες ὑποθέσεις.²

Αὐτὸ τὸ πρόβλημα θὰ λύσει ἡ γνωστὴ μελέτη τοῦ Βέμπερ γιὰ τὴν *Προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ*: Ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ εἶναι μιὰ μετάλλαξη τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ ἀρχικὰ δὲν ἀπεμπολεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ θρησκευτικοῦ ἐπὶ τοῦ ἐγκόσμιου, ἴσα ἴσα τὴν ἐπιτείνει στὸ ἔπακρο. Ὁ γάλλος Καλβίνος (Jean Calvin, 1509-1564) ἐπιβάλλει συνθήκες θεοκρατίας στὴν Γενεύη, ὁ ἄγγλος Κρόμβελ (Oliver Cromwell, 1599-1658) παίρνει τὴν ἐξουσία μὲ βίαια μέσα μὲ σκοπὸ νὰ πατάξει τὴν διαφθορά. Οἱ μόνοι σημερινοὶ ἡγέτες ποὺ τοὺς μοιάζουν εἶναι οἱ ζηλωτὲς τοῦ ἰσλάμ στὴν Περσία ἢ τὸ Ἀφγανιστάν. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ κυριαρχία εἶναι ἔτσι δομημένη ποὺ ἀναδεικνύει τὴν ἐγκόσμια προκοπὴ σὲ ἀξία, ἔστω μόνον ὡς τεκμήριο τῆς πέραν τοῦ κόσμου τούτου μακαριότητος. Φέρνει στὸν κόσμον τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας, τὴν καταξίωση τοῦ ἐγωιστικοῦ ὑπολογισμοῦ συμφερόντων, τὴν νηφάλια ἀποτίμηση ζημιῶν καὶ κερδῶν, κοντολογίς τὴν ἐποχὴ τῆς ὀρθολογικότητος κατὰ τὸν σκοπὸ, τὴν ἐξορθολογισμένη ἀπομαγευμένη δική μας κατάσταση, παρ' ὅλο ποὺ τὴν φέρνει στὸν κόσμον γιὰ λόγους ἐξωκοσμικοῦς. Αὐτὸ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Βέμπερ.

Δὲν εἶναι μόνο μιὰ «γόνιμη ἀντιστροφή τοῦ συνηθισμένου τρόπου του σκέπτεσθαι τίς σχέσεις τεχνικῆς βάσης καὶ πνευματικοῦ ἐποικοδομήματος», ὅπως γράφει τὸ 1944 ὁ εἰκοσιδύαχρονος Καστοριάδης,³ ἀπηχώντας τὴν κοινὴ γνώμη πολλῶν ἀναγνωστῶν ποὺ δέχονται τὴν μαρξικὴ ἢ φιλελεύθερη θέση σχετικὰ μὲ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς οἰκονομίας· εἶναι μιὰ προσπάθεια κατανόησης τῆς μετάβασης ἀπὸ ἓναν κόσμον ὅπου ἡ οἰκονομία εἶναι ὑποδεέστερη τῆς θρησκείας *στὰ μάτια τῶν ἀτόμων* σ' ἓναν κόσμον ὅπου ἡ ἀξιολόγηση εἶναι ἀντίστροφη, κόσμον στὸν ὁποῖο ἀνήκουν *ἐξ ἴσου* ὁ Μάρξ μὲ τὸν Βέμπερ. Σωστὰ ἡ Κολλιό-Τελὲν τονίζει ὅτι ἓνα σχῆμα ὅπου ἡ οἰκονομικὴ πράξις εἶναι ἀφετηρία τῆς αἰτιατικῆς ἀλυσίδας δὲν εἶναι τόσο τὸ ἀντίστροφο ἓνός σχήματος ἀμφίδρομης αἰτιότητος, ὅσο μᾶλλον μιὰ εἰδικὴ περίπτωσή του.⁴ Ὁ Βέμπερ θεωρεῖ ὅτι δὲν ἔχει ἀμιγῶς οἰκονομικὰ αἷτια οὔτε ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία, ὑποστηρίζει πῶς οὔτε ἡ θρησκεία βγαίνει ἀπὸ τὴν οἰκονομία οὔτε ἡ οἰκονομία ἀπὸ τὴν θρησκεία,⁵ ἡ θρησκεία εἶναι γι' αὐτὸν μόνο ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν οἰκονομία,⁶ ἄρα ὄντως ἔχει τελικὰ ἓνα συνολικὸ σχῆμα ἀλληλεπίδρασης στὸν νοῦ του, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ ὅμως ν' ἀνακατασκευασθεῖ σφαιρικὰ.

Γιὰ νὰ ἔχουμε κεφαλαιοκρατία, χρειάζεται μιὰ συγκεκριμένη συγκυρία, πρέπει νὰ συμπέσουν διάφοροι παράγοντες. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχουν κάποιοι πολλὰ χρήματα, πρέπει καὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουν ὡς κεφάλαιο, νὰ μὴν τὰ σπαταλοῦν οὔτε νὰ τὰ φυλάσσουν στὰ σεντούκια. Ὁ Μάρξ, θέλοντας νὰ ἐξηγήσει πῶς ἐμφανίσθηκε ἡ κεφαλαιοκρατία, ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα τῆς «λεγόμενης πρωταρχικῆς συσσώρευσης», τῆς δημιουργίας χρηματικῶν περιουσιῶν ἀπὸ μέρους τῶν ἄγγλων εὐγενῶν, ὅταν ἄλλαξαν μονομερῶς τὴν μεσαιωνικὴ ἐγγειο ἰδιοκτησία τους σὲ ἀστικὴ ἰδιοκτησία. Ὁ Βέμπερ ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα τῆς *νοοτροπίας* ποὺ σ' ὀδηγεῖ νὰ μαζεῦεις χρήματα χωρὶς νὰ τὰ ξοδεύεις. Τὰ δύο εἶναι ὄντως συμπληρωματικά, στὸν ὀρίζοντα ἓνός ἀστερισμοῦ παραγόντων, ποὺ ἀλληλεπιδροῦν.

Διαμαρτυρόμενη ἠθικὴ καὶ κεφαλαιοκρατικὴ νοοτροπία

Γιατί, ὅπου ὑπάρχουν, οἱ διαμαρτυρόμενοι ὑπερεκπροσωποῦνται στὴν διοίκηση καὶ στοὺς κεφαλαιοκράτες;⁷ Στὴν Γερμανία, σὲ μεγάλο βαθμὸ οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες

έμφανίζονται μάλλον ως αίτια παρά ως αποτέλεσμα τοῦ θρησκευάματος.⁸ Γιατί, ὁμως, οἱ οικονομικά πιὸ προχωρημένες περιοχὲς ὑπῆρξαν καὶ θρησκευτικὰ ἀνατρεπτικές;⁹ Αὐτὸ εἶναι παράξενο, στὸν βαθμὸ πού οἱ μεταρρυθμιστὲς διόλου δὲν χαλαρώνουν τὸν θρησκευτικὸ ἔλεγχο τῆς ζωῆς, ἀντιθέτως τὸν ἐνισχύουν στὸ ἔπακρο, κυρίως δὲ στὴν περίπτωση τοῦ καλβινισμοῦ.¹⁰ Ἔτσι ἔχουμε τὸ ἐξῆς παράδοξο: Ἡ τελευταία ἡρωικὴ πράξη τῶν ἀστῶν ὡς ἀστῶν ὑπῆρξε μάλλον ἢ ὑπεράσπιση τῆς πουριτανῆς τυραννίας τοῦ Κρόμβελ.¹¹ Παράλληλα παρατηρεῖται ὅτι οἱ κλάδοι στοὺς ὁποίους ὑπερισχύουν οἱ διαμαρτυρόμενοι εἶναι ἢ τεχνικὴ, τὸ ἐμπόριο, ἢ βιομηχανία, ἐνῶ οἱ καθολικοὶ ὑπερέχουν στὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, οἱ πρῶτοι παρέχουν τεχνίτες πού ἐργάζονται στὴν βιομηχανία, οἱ δεῦτεροι τεχνίτες πού παραμένουν τεχνίτες.¹² Πράγμα πού ἔχει ἓνα ἀξιοσημείωτο ἀποτέλεσμα: Ὁ γενικὸς κανόνας, ὅτι οἱ μειονότητες τείνουν πάντα νὰ διαπρέπουν σὲ οικονομικὸ ἐπίπεδο, δὲν ἰσχύει γιὰ τὴν καθολικὴ μειονότητα στὴν Γερμανία.¹³ Ἡ λαϊκὴ σχετικὴ ἐξήγηση εἶναι ὅτι οἱ καθολικοὶ ἔχουν ἓνα πιὸ ἀσκητικὸ ἰδεῶδες, ὅτι εἶναι πιὸ σημαντικὸ γι' αὐτοὺς νὰ ἔχουν τὴν συνείδησή τους ἡσυχῆ, ἄρα νὰ μὴν ἐκμεταλλεύονται τὸν πλησίον.¹⁴ Ὅμως οἱ διαμαρτυρόμενοι κατὰ τὸ παρελθὸν σίγουρα δὲν ὑστεροῦσαν σὲ ἀσκητισμό! Πράγματι, ἂν ἐξετάσουμε τὴν διαφορὰ τῶν «οὐγενότων» (τῶν Γάλλων διαμαρτυρόμενων πού σφαγιάσθηκαν τὴν νύχτα τοῦ ἀγίου Βαρθολομαίου, 24ῆ Αὐγούστου 1572, καὶ τὶς ἐπόμενες ἡμέρες) μὲ τοὺς καθολικοὺς πιστοὺς, διαπιστώνουμε ὅτι *ἡ κεφαλαιοκρατικὴ νοοτροπία φαίνεται ἴσα ἴσα νὰ ἔχει μιὰ ἐκλεκτικὴ συγγένεια μὲ τὴν ἀρνησικοσμία*, τὴν ἐντονότατη στοὺς οὐγενότους ἀσκητικὴ ἄρνηση τῶν ἐγκόσμιων ἀπολαύσεων,¹⁵ τὴν ὁποία θὰ ἐξετάσουμε στὸ τέλος.

Ὅτι συχνὰ οἱ εὐσεβιστὲς στρατολογοῦνται μεταξὺ ἐμπόρων καὶ οἱ κεφαλαιοκράτες εἶναι συχνὰ παιδιὰ ἱερέων δὲν ἐξηγεῖται μόνο μὲ ὄρους ὑπεραναπλήρωσης, διότι εἶναι καὶ θεοσεβούμενοι καὶ τετραπέρατοι ἐπιχειρηματίες, δηλαδὴ τὰ δύο εἶναι εὐθέως καὶ ὄχι ἀντιστρόφως ἀνάλογα μεγέθη. Αὐτὸ μάλιστα ἰσχύει παντοῦ ὅπου ἔχουμε, ὄχι ἐν γένει διαμαρτυρόμενους, ἀλλὰ εἰδικὰ καλβινιστὲς,¹⁶ κουάκερς, μεννονίτες,¹⁷ ἢ καὶ εὐσεβιστὲς,¹⁸ ὄχι τόσο ὅταν ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ λουθηρανούς.¹⁹ Ὁ προοδευτισμὸς, ὁ διαφωτισμὸς, ἢ χαρὰ τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἢ νοοτροπία πού συνδυάζεται μὲ τὴν κεφαλαιοκρατία,²⁰ ἀλλὰ βέβαια πιὸ κοντὰ σὲ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ὁ λουθηρανισμὸς, ἐνῶ διαμετρικὰ ἀντίθετός τους ὁ καλβινισμὸς.

Τὸ σημαντικό, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ ἐν λόγω φαινόμενο, εἶναι βέβαια νὰ μὴ συγχέουμε τὸ ἰδεῶδες τοῦ πιστοῦ μὲ τὶς τυχόν ἐπιδράσεις τῆς πίστεως του πάνω στὴν ζωὴ του.²² Μὲ βάση αὐτὸ μποροῦμε νὰ εὐελπιστοῦμε νὰ ὀρίσουμε στὸ τέλος ἓναν ἰδεότυπο, τὸ «ἱστορικὸ ἄτομο» (historisches Individuum) «κεφαλαιοκρατία»,²² χωρὶς νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα εἶναι ἔτσι πλασμένα, ὥστε εἶναι πάντα δυνατὸ νὰ τὰ κοιτάζουμε καὶ ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ἢ ὁποία θ' ἀναδείξει ἄλλες πτυχές τους ἐξ ἴσου ὑπαρκτές. Ἡ «ἱστορικὴ συγκρότηση ἐννοιῶν» (historische Begriffsbildung) δὲν θεματοποιεῖ ἄλλωστε σὲ γενικὲς ἐννοιες ἀλλὰ καθέκαστες γενέσεις.²³ Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πλαίσιο ὁ Βέμπερ ἀναφέρει ἓνα ἐντυπωσιακὸ κείμενο τοῦ ἀμερικανοῦ Βενιαμὴν Φραγκλίνου (B. Franklin, 1706-1790), ὅπου καταγράφεται τὸ νέο ἦθος (Ethos):²⁴ Time is money· εἶναι καλὸ πού τὸ χρῆμα τίκτει (ἀντίθετα μὲ ὅ,τι λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως ξέρουμε)· εἶναι καλὸ νὰ μὲ ἐμπιστεύονται (νὰ ἔχω credit) ὡς προσωπικότητα, γιατί ἔτσι βγάζω λεφτά· δὲν πρέπει νὰ σπαταλῶ μικροποσὰ γιατί στὸ τέλος μαζεύονται...²⁵ Πρόκειται γιὰ πρωτοφανὴ φιλοσοφία τῆς φιλαργυρίας, ὅπου ἡ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου σου ἐμφανίζεται ὡς δέον καὶ καθῆκον.²⁶ Ὁ Ζόμπарт ἔχει παρατηρήσει αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ ἦθος, ἀλλὰ τὸ θεωρεῖ ἀπόρροια καὶ ὄχι αίτια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ οικονομικοῦ συστήματος,²⁷ ἀντίθετα μὲ τὸν Βέμπερ, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι, ἐνῶ κεφαλαιοκρατία ὑπῆρξε στὴν Κίνα, στὴν Ἰνδία, στὴν Βαβυλώνα,

στην Αρχαιότητα και τὸν Μεσαίωνα, οὐδέποτε ὑπῆρξε αὐτὸ τὸ ἦθος ποὺ ἐκφράζεται στὸν Φραγκλῖνο ὡς ὑπαγωγή τοῦ ἐνάρετου στὸ ὠφέλιμο καὶ ἀναγωγή τῆς ἀρετῆς στὴν *ἐπίφαση* ἀρετῆς!²⁸ Τὸ ἐξωφρενικὸ σὲ αὐτὸ τὸ ἦθος δὲν εἶναι ἡ ὠφελμιστικὴ του χροιά, ὅσο μᾶλλον τὸ ὅτι εἶναι ἕνας *ὠφελμισμὸς χωρὶς ἡδονισμό*, ἕνας ὠφελμισμὸς ὅπου ὕψιστο ἀγαθὸ εἶναι *νὰ κερδίζεις χρήματα καὶ νὰ μὴν ἀπολαμβάνεις*,²⁹ κάτι ποὺ ἀποτελεῖ σαφῶς ἀφύσικη στάση, ἀντιστροφή τοῦ «φυσιολογικοῦ».³⁰

Κι ὅμως δὲν εἶναι ἐξωφρενικὸ. Τὸ τί εἶναι λογικὸ καὶ τί ὄχι δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ σὲ ἐπίπεδο γενικῶν ἀποφάσεων. Ἕνας σκοπὸς τοῦ κειμένου εἶναι ἀκριβῶς νὰ δείξει ὅτι ἡ «ὀρθολογικότητα» εἶναι μιὰ σύνθετη ἔννοια, στὸ μέτρο ποὺ ἡ θρησκεία, ποὺ τὴν θεωρεῖ συλλήβδην ἀνορθόλογη ὁ ἄθρησκος, μπορεῖ νόμιμα νὰ θεωρηθεῖ ὀρθολογική, ἂν ἐφαρμόζει ὀρθολογικὰ τὶς –ὀσοδῆποτε ἄλογες– ἀρχές της.³¹ Ἐδῶ εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἐπίπτωση τοῦ προοπτικισμοῦ στὸ περιεχόμενο τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου. Ἐὰν ὁ κάθε ἐπιστήμονας ἐπιλέγει μὲ ἀναιτιολόγητο τρόπο τὶς βασικὲς ἀξίες μὲ τὶς ὁποῖες δομεῖ τὴν ἐπιστήμη (σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τὴν τρέχουσα ἀνάγνωση τοῦ Βέμπερ, μὲ τὴν ὁποία διαφωνεῖ ὁ Ραιμόν Μπουντόν),³² τότε ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει νὰ κάμει μὲ τὸν τρόπο ἐφαρμογῆς ἀρχῶν ποὺ οἱ ἴδιες κεῖνται πέραν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐδῶ πρόκειται συγκεκριμένα γιὰ τὸ ἦθος τῆς ἐργατικότητας, γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ «ἐπαγγέλματος» σὲ ἀξία.³³

Ἡ ἐπικέντρωση σὲ αὐτὸ τὸ θέμα δείχνει ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Μάρξ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ ἦθος ἀντανაკλᾷ τὴν οἰκονομία, εἶναι μιὰ ὑπεραπλούστευση.³⁴ Ἐνῶ στὴν Νέα Ἀγγλία δὲν κυριαρχοῦσαν οἱ κεφαλαιοκράτες, ἐπεκράτησε τὸ νέο ἦθος, ὄχι στίς νότιες πολιτείες, ὅπου κυριαρχοῦσαν κεφαλαιοκράτες.³⁵ Πρόκειται γιὰ μιὰ νοοτροπία ποὺ ἀπέρριπταν Αρχαιότητα καὶ Μεσαίωνα κι αἴφνης ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ ἕναν λαό, ὄχι ὡς συνταγὴ καλοπέρας, ὄχι ὡς ἀπογοητευμένος ρεαλισμὸς, ἀλλὰ ὡς μιὰ ἀρχὴ ποὺ θὰ ἦταν *ἀνήθικο* νὰ μὴν τηρεῖται.³⁶ Τὸ ἦθος τῆς ἐργατικότητας ὑπάρχει ἐνδεχομένως πιὸ πολὺ σὲ λιγότερο κεφαλαιοκρατικὲς χῶρες, ἢ ἀσύστολη ἀναζήτηση τοῦ κέρδους ὑπῆρχε πάντα καὶ δὲν βοηθᾷ ἀλλὰ ἐμποδίζει τὴν ἐμφάνιση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἦθους.³⁷ Ἡ ἰδωμένη ἀρχικὰ ὡς ἠθικὰ ἀδιάφορη ἔλευση τῆς ἐλεύθερης ἐπιχείρησης δὲν θὰ εὐδοκίμοῦσε, ὡστόσο, χωρὶς τὴν ἀνατροπὴ τῆς παραδοσιακῆς νοοτροπίας. Μὲ τὴν τελευταία, μισθὸς κι ἀπόδοση ἦσαν ἀντιστρόφως ἀνάλογα μεγέθη, ὅταν οἱ μισθοὶ ἀνέβαιναν, ὁ ἐργάτης, ὁ ὁποῖος πληρωνόταν μὲ τὸ κομμάτι –ἔχοντας στὸν νοῦ τὸ πρότυπο τῆς αὐτάρκειας–, ἔβγαζε τὰ πρὸς τὸ ζῆν μὲ λιγότερη δουλειά, ὅποτε ἀπλῶς δούλευε λιγότερο.³⁸ Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι, μὲ αὐτὴ τὴν νοοτροπία, πρέπει οἱ μισθοὶ νὰ διατηροῦνται χαμηλοί, γιὰ νὰ προάγεται ἡ ἐπίδοση, καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι ὁ κακοπληρωμένος δὲν δουλεύει ποτὲ καλά.³⁹ Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐπιλύει ἡ νοοτροπία τῆς ἐργατικότητας, τὸ ὁποῖο προσφέρει ἡ νέα πίστη: Οἱ μεθοδιστὲς διώκονταν τὸν 17^ο αἰῶνα στὴν Ἀγγλία γιὰτι παραῆσαν πρόθυμοι γιὰ δουλειά!⁴⁰

Ἡ κεφαλαιοκρατία ἔχει λοιπὸν τὸ ἐξῆς πνεῦμα: *ὀρθολογικὴ ἀναζήτηση τοῦ κέρδους μὲσω ἐπαγγέλματος*.⁴¹ Τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς γενικεύεται αὐτὴ ἡ νοοτροπία, ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ μεσαίων στρωμάτων καὶ νεόπλουτων, ἐντὸς παραδοσιακοῦ πλαισίου (τράπεζες, ἐμπορικὰ μονοπώλια);⁴² Ζητεῖται ἕνας ιδεότυπος, δηλαδὴ ἕνα σχῆμα ποὺ νὰ καθιστᾷ κατανοητὴ τὴν μετάβαση, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἀντιστοιχεῖ στίς πραγματικὲς μεταβάσεις, ὅπως ξέρομε. Ἡ ἐμφάνιση τῆς νέας νοοτροπίας εἶναι τὸ ζητούμενο, ἀφοῦ χωρὶς αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖται ἡ διαδικασία *ἐξορθολογισμοῦ* ποὺ ὑπέστησαν οἱ παραδοσιακὲς δομὲς τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἔτσι, ἀντίθετα μὲ τὸν Μάρξ, γιὰ τὸν Βέμπερ «τὸ κύριο πρόβλημα τῆς διάδοσης τῆς κεφαλαιοκρατίας δὲν εἶναι ἡ καταγωγή τοῦ κεφαλαίου ἀλλ’ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματός της».⁴³ Τὸ πνεῦμα γεννᾷ τὸ κεφάλαιό του, ὄχι τὸ κεφάλαιο τὸ πνεῦμα του. Ὅμως ὅταν κάποιος μὲ τέτοια νοοτροπία ἐμφανίζεται

σὲ μιὰ κοινότητα, προκαλεῖ «ἠθικὴ ἀγανάκτηση», καὶ εἶναι κατανοητὸ ὅτι χρειαζόταν μιὰ ἐξωθεν καλὴ μαρτυρία, π.χ. αὐτὴν ποὺ παρέχει μιὰ αὐστηρὴ διαμαρτυρόμενη αἴρεση.⁴⁴

Παραδοσιακά, κυρίως ὁ ἔντοκος δανεισμός θεωροῦνταν ἀνήθικος,⁴⁵ μέχρι καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς δανειστὲς: Ἐπέστρεφαν ἐνίοτε τοὺς φόρους στοὺς δανειολήπτες ὅταν πέθαιναν γιὰ νὰ σώσουν τὴν ψυχὴ τους (Gewissensgeld), οἱ δὲ μοντέρνοι ἠθικολόγοι, οἱ ὀνοματοκράτες, δικαιολογοῦσαν κεφαλαιοκρατικὲς πρακτικὲς, λέγοντας μόνον ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτες, ὄχι ὅτι εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἠθικῆς, ὅπως ὁ Φραγκλίνος!⁴⁶ Πῶς λοιπὸν φθάνουμε στὸ ἦθος ποὺ πρεσβεύει ὁ Φραγκλίνος;

Γιὰ τὸν Βέμπερ, ἡ κεφαλαιοκρατία, μὲ τὸν τόκο καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα, εἶναι σίγουρα μέρος τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας ἐξορθολογισμοῦ, διότι ἀποτελεῖ βελτίωση τῶν κοινῶν ὄρων συμβίωσης τῶν ἀνθρώπων, ὅμως ὁ ἐξορθολογισμὸς σημαίνει ὅτι τὸ ἐνθάδε ἀποκτᾷ αὐταξία. Ἔτσι, πέραν τοῦ ὅτι ὁ ἐξορθολογισμὸς εἶναι δυνατὸς μέσα κι ἀπὸ ἄλλες ἐσχατολογικὲς προοπτικὲς, ἡ διαμαρτυρόμενη πίστη σίγουρα δὲν ἀποτελεῖ προστάδιο τῆς «ἐνθαδικῆς» στάσης.⁴⁷ Ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαγγέλματος ὡς Beruf, ποὺ δὲν δηλώνει τὸ τί ἐγὼ ἐπαγγέλλομαι ἀλλὰ τί ἔχω κληθεῖ νὰ κάμω, σὲ τί εἶμαι berufen, εἶναι μιὰ καινοτομία τοῦ προτεσταντισμοῦ ποὺ προετοιμάζει τὴν μελλοντικὴ ἐπέλαση τοῦ προσωπικοῦ ὀφέλους, ἀλλὰ διατηρεῖ κάτι ἀνορθόλογο,⁴⁸ ἐννοεῖται κάτι ἀξιακὸ, κάτι τὸ μὴ ὀρθολογικὸ κατὰ τὸν σκοπὸ.

Ἡ λέξη Beruf ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν γερμανὸ θεολόγο Μαρτίνο Λούθηρο (M. Luther, 1483-1546), εἰσηγητὴ τῆς μεταρρύθμισης, καὶ διαδίδεται σ' ὅλες τὶς διαμαρτυρόμενες γλῶσσες (στ' ἀγγλικά calling), ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὶς καθολικὲς. Ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔργον καὶ στὸν κάματον τῶν Στωικῶν, ἀλλὰ ὁ Λούθηρος ἀποδίδει ἔτσι τὴν κλήσιν καὶ τὸν πόνον στὴν μετάφρασή του τῆς Βίβλου, βάζει μαζί τὸ κάλεσμά μου ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴν σωτηρία μου μὲ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελῶ.⁴⁹ Τὸ ἀπόλυτα καινούργιο ἐδῶ εἶναι βέβαια ὅτι ἡ ὕψιστη ἠθικὴ δραστηριότητα ταυτίζεται μὲ τὰ ἐγκόσμια. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔχουμε ἐνθαδισμό: Σημαίνει ἀντίστροφα ὅτι τὰ ἐγκόσμια ἀποκτοῦν θρησκευτικὴ ὕψη! Γιὰ τοὺς καθολικοὺς θεολόγους καὶ φιλοσόφους ὅπως ὁ ἰταλὸς Θωμᾶς Ἀκινάτης (Th. Aquinas, 1228-1274) καὶ ὁ γάλλος Πασκάλ (Bl. Pascal, 1623-1662), ἡ ἐπιλογὴ ἐπαγγέλματος ἔχει νὰ κάμει μὲ τὴν φύση ἢ μὲ τὴν τύχη, ἐνῶ γιὰ τὸν Λούθηρο, ποὺ ἀρνεῖται τὸν μοναχισμό, τὴν ἀπομόνωση ἀπὸ τὴν ἐγκόσμια ἐργασία, τὸ ἐπάγγελμα σημαίνει ὅτι, μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἐργάζομαι γιὰ τοὺς ἄλλους, ἄρα ἐκφράζει πρὸς τὰ ἔξω τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὸν πλησίον. Στὴν συνέχεια οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀφήνουν στὴν ἄκρη τὴν δικαιολογία καὶ ἀπλῶς διαβεβαιώνουν ὅτι ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα ἀρέσουν ἐξ ἴσου στὸν Θεό.⁵⁰

Αὐτὰ ὅμως δὲν σημαίνουν ὅτι ἀνατιμῶνται κιόλας οἱ κεφαλαιοκρατικὲς πρακτικὲς! Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναζήτηση τοῦ κέρδους καὶ τὸν ἔντοκο δανεισμό, ὁ Λούθηρος εἶναι ἀκόμη πιὸ πιστὸς στὴν ἀρνητικὴ θέση τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ καθολικοὺς θεολόγους τῆς ἐποχῆς του.⁵¹ (σ. 72-76). Ἀπλῶς ἐγκαταλείπει τὴν ἀδιαφορία τοῦ Παύλου πρὸς τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἀποδέχεται τὴν ταξικὴ ἀνισότητα ὡς προῖον τῆς Θεῆας Πρόνοιας, ἀφ' ὅτου εἶχε τρομάξει ἀπὸ τὴν ἐξισωτικὴ ἀποτυχημένη ἐξέγερση τοῦ μεταρρυθμιστῆ Τόμας Μύντσερ (Th. Münzer, 1489-1525), ὁ ὁποῖος εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς μεγάλης ἐξέγερσης τῶν ἀγροτῶν (Πόλεμο τῶν ἀγροτῶν) ἐνῶ ὁ Λούθηρος τάχθηκε ἐναντίον.⁵²

Μιὰ σύντομη παρένθεση: Ὁ Βέμπερ κράτησε ἀπέναντι στὴν ἐργατικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1919 τὴν στάση ποὺ εἶχε κρατήσει ὁ Λούθηρος ἀπέναντι στὴν ἀγροτικὴ ἐξέγερση τοῦ 1525. Ὅταν στὸ *Ἡ πολιτικὴ ὡς ἐπάγγελμα*, ἐν μέσῳ ἐπαναστάσεως, ἀντιτάσσει τὴν ἠθικὴ τῆς εὐθύνης στὴν ἠθικὴ τῶν ἐπαναστατῶν (τοῦ φρονήματος), ὑποδεικνύει

συνάμα ὅτι τὸ τί μπορεῖς ν' ἀνεχθεῖς στὸ ὄνομα τοῦ ρεαλισμοῦ ἔχει ὄρια, ὁπότε καὶ παραθέτει μιὰ φράση τοῦ Λούθηρου, ποὺ ἀποκτᾷ ιδιαίτερο χρῶμα στὴν συνάφεια (ἂν θυμόμαστε ὅτι εἶχε ἀρχικὰ συμπάθειες μὲ τοὺς σοσιαλδημοκράτες, ὥσπου δέχθηκε ὡς θεμιτὴ τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα): «Μένω ἐδῶ. Δὲν μπορῶ νὰ κάμω ἀλλιῶς».⁵³ Ὁ ὀρθολογισμὸς κατὰ τὸν σκοπὸ συναντᾷ κάπου τὸ ἀξιακὸ ὄριό του, λέει ὁ Ἀρόν.

Ἡ ἔννοια τοῦ Beruf ὡς τοῦ ἐπαγγέλματος ποὺ ἀποδέχομαι ὡς θεόσταλη μοῖρα ἔτσι διαμορφώθηκε στὸν Λούθηρο. Εἶχε τὸ καλὸ ὅτι χειραφέτησε τὴν ἐγκόσμια ἐργασία ἀπὸ τὴν μοναστικὴ, τὸ κακὸ ὅτι ἡ ὑποταγὴ στὴν μοῖρα συνεπάγεται ὑποταγὴ στοὺς ἐγκόσμιους ἄρχοντες. Ὁ ἴδιος ὁ Λούθηρος ἐν τούτοις ὑποβαθμίζει τὸ ὄλο θέμα, διότι προέχει κατ' αὐτὸν ἡ καταπολέμησις τῆς ἰδέας τῆς ἀγιοποίησης διὰ τῶν ἔργων, ἄρα ἡ ἀπαξίωσις τοῦ ἀσκητισμοῦ, κάτι ποὺ δὲν ἰσχύει γιὰ ἄλλους μεταρρυθμιστὲς, ἰδίως ὄχι γιὰ τὸν Καλβίνο, ποὺ ἐπενδύει τὴν νέα ἔννοια μὲ τὸ νέο πνεῦμα, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἐχθρεύονται ὡς τώρα οἱ καθολικοί.⁵⁴ Πλὴν οὔτε αὐτοὶ στόχευαν νὰ δημιουργήσουν τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας. Οὐδεὶς στόχευε νὰ προκαλέσει ἠθικὴ μεταρρύθμιση ἐν γένει, ὅλοι ἠθέλαν μόνον τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν. Τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας ἀναδύεται ὡς μὴ ἠθελημένη ἐπίπτωση τοῦ ἔργου τους,⁵⁵ *μὴ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα τοῦ πράττειν*. Οἱ ἰδέες ἐπιδρῶν μόνον ἔτσι στὴν ἱστορία. Τὸ θέμα δὲν εἶναι οἱ ἰδέες τῆς Μεταρρύθμισης ν' ἀξιολογηθοῦν, μόνον νὰ ἐντοπισθοῦν οἱ ὅποιες σχέσεις αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ,⁵⁶ ποὺ ἐξηγοῦν τὸ μὴ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα. Πράγματι, ἡ ἱστορία, γιὰ τὸν Βέμπερ, «δὲν εἶναι παρὰ μιὰ τεράστια περίπτωσις ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν», ὅπως λέει σχετικὰ ὁ Κολλιὸ-Τελέν.⁵⁷ Τὰ μὴ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα τοῦ πράττειν εἶναι αἰτιακὰ ἀναλύσιμα. Ἀφοῦ δὲν θέλησε κανεὶς τὴν ἔλευση τῆς κεφαλαιοκρατίας, πρέπει νὰ βροῦμε ποιοὶ σκοποὶ, ποιές ἰδέες στάθηκαν ὄχι μέσα ἀλλὰ ἀπλὲς αἰτίες του.

Ἡ αἰτιακὴ συνάφεια ἐκφράζεται μόνον ὡς ἐκλεκτικὴ συγγένεια στὸ νοηματικὸ ἐπίπεδο.⁵⁸ Αὐτὴ μᾶς δίνει ἓνα νῆμα γιὰ τὴν χαρτογράφηση τοῦ πεδίου τῶν αἰρέσεων, ἀνάμεσα στὶς τέσσερις πηγὲς τοῦ διαμαρτυρόμενου ἀσκητισμοῦ, τὸν καλβινισμό, τὸν εὐσεβισμό, τὸν μεθοδισμό καὶ τὶς βαπτιστικὲς αἰρέσεις, ποὺ παρὰ τὰ διαφορετικὰ τους δόγματα ἀσπάζονται παρόμοιες ἠθικές.⁵⁹ Ὁ ιδεότυπος τῶν δογμάτων μᾶς ἐξηγεῖ ὅμως ποιά ἐσωτερικὴ λογικὴ ἀκολουθοῦν τὰ ἄτομα ὅταν ἀσπάζονται τὸ νέο ἦθος.⁶⁰ Πρὸ παντὸς σημασία ἔχει τὸ καλβινιστικὸ δόγμα τοῦ *προκαθορισμοῦ* (praedestinato), δεδομένου ὅτι ὁ καλβινισμὸς εἶναι ἡ κύρια δύναμις ἀπὸ μέρους τῆς Μεταρρύθμισης στοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνες τοῦ 15' καὶ τοῦ 17' αἰῶνα.⁶¹ Τὸ δόγμα αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὁ Θεὸς γνωρίζει ἀπὸ πάντα ποιὸς θὰ σωθεῖ καὶ ποιὸς ὄχι, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ ἔργα νὰ μὴν παίζουσαν κανένα ρόλο ὡς αἰτία τῆς σωτηρίας, σκανδαλίζει ἀκόμα καὶ διαμαρτυρόμενους, πρὸ παντὸς τοὺς Ἄγγλους, ὅπως τὸν μεγάλο ἄγγλο πουριτανὸ ποιητὴ Τζῶν Μίλτον (J. Milton, 1608-1674) –ἐμεῖς οἱ μελετητὲς ὡστόσο βέβαια δὲν σκανδαλιζόμαστε, διότι, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἀξιολογοῦμε, περιγράφουμε τὶς ἱστορικὲς ἐπιπτώσεις.⁶²

Ἀφοῦ ὑπάρχει χάσμα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀφοῦ τὰ ἔργα δὲν μποροῦν νὰ σὲ σώσουν, δὲν τὸ μπορεῖ οὔτε ἡ Ἐκκλησία οὔτε ὁ Χριστὸς ὁ ἴδιος. Ὁ καλὸς πατέρας τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑποχωρεῖ, ὁ ἀνθρώπος ἐξορίζεται σὲ μιὰ ἀδιανόητη ἐσωτερικὴ μοναξιά.⁶³ Αὐτό, στὰ μάτια τοῦ Βέμπερ ὡς ἱστορικὸ τοῦ ἐξορθολογισμοῦ, εἶναι *τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπομάγευσις τοῦ κόσμου στὴν ἴδια τὴν θρησκεία*. Δὲν εἶναι μόνον ὅτι οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀρνοῦνται τὴν μαγεία, μετὰ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας.⁶⁴ Εἶναι μιὰ γενικότερη αἴσθησις ἀνημπορίας ποὺ θὰ δημιουργήσει τὸν χαρακτηριστικὸ ἀπαισιόδοξο ἀτομικισμὸ πρῶην πουριτανῶν λαῶν, ἐξηγώντας ἔτσι γιὰτί οἱ ἄγγλοι πουριτανοὶ ἦσαν κατὰ τῆς ἀλληλοβοήθειας, γιὰτί οἱ καλβινιστὲς

καταργούν την κατ' ιδίαν εξομολόγηση, γιατί θεωρούν νόμιμη την έγκατάλειψη τῆς οικογένειάς τους για να σώσουν την ψυχή τους –τὸ αντίστροφο ἀπὸ τὸ πρόσωπο στὴν *Φλωρεντινὴ ἱστορία* του Μακιαβέλλι πὸν προτιμᾷ τὴν σωτηρία τῆς πατρίδας του ἀπὸ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς του, τὸ ὁποῖο θὰ ἀναφέρει ὁ Βέμπερ ὡς πρότυπο τῆς ἠθικῆς τῆς εὐθύνης–,⁶⁵ στάσεις ξένες στὸν καθολικισμό ἀλλὰ καὶ στὸν λουθηρανισμό.⁶⁶

Τὸ αἰνίγμα τῆς γένεσης τοῦ ἐνθαδικοῦ πνεύματος τοῦ κέρδους ἀπὸ τὴν ἐξαρση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως πρωτοεμφανίζεται λοιπὸν ὡς τὸ αἰνίγμα μιᾶς πίστεως πολιτικῶς ὀργανωμένης πὸν στηρίζεται στὴν ἀπόλυτη ἐξατομίκευση.⁶⁷ Ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον παύει νὰ εἶναι ἀγάπη τοῦ πλάσματος, εἶναι μόνο μιὰ πράξη ἀρεστὴ στὸν Θεό.⁶⁸ Τώρα ἀπαγορεύεται ἔστω ν' ἀναρωτιέσαι γιὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου, νὰ θέλεις ἔστω νὰ ἀθώωσεις τὸν Θεὸ ἀπὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ κακὸ πὸν ὑπάρχει στὸν κόσμος.⁶⁹ Ἔτσι ἐξηγεῖται πῶς ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἄλλη ζωὴ ἦταν ἀπείρως σημαντικότερη ἀπὸ τὴν ἐνθάδε, ἄντεξαν τὸ δόγμα τοῦ προκαθορισμοῦ: Ὁ μὲν Καλβίνος ἀπαγορεύει ἔστω νὰ ρωτᾷς ἂν εἶσαι ἓνας ἐκλεκτός,⁷⁰ οἱ δὲ ἐπόμενοι, μὴ μπορώντας ν' ἀποφύγουν τὸ ἐρώτημα, προσφεύγουν σὲ συμβουλὲς πὸν μᾶς δίνουν τὴν λύση τοῦ αἰνίγματος τῆς γένεσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς νοοτροπίας ἀπὸ τὴν διαμαρτυρόμενη ἠθικὴ. Πρέπει, λένε, νὰ μὲ θεωρῶ πάντα ἐκλεκτό, γιὰ τὴν ἀμφιβολία εἶναι σημεῖο μὴ ἐκλογῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ συντηρῶ τὴν αὐτοπεποιθήσή μου αὐτὴ μὲ ἐργασιοθεραπεία. Ἔτσι, ἀντὶ τοῦ τύπου τοῦ ταπεινοῦ χριστιανοῦ, ποῦχε ἀντιτάξει ὁ Λούθηρος στὰ μεγαλεῖα τῆς Ρώμης, προκύπτει ὁ τύπος τοῦ *βέβαιου γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀγίου*, πὸν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὸν τύπο ἀνθρώπου πὸν ἀναδύεται κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους τῆς κεφαλαιοκρατίας.⁷¹

Ἐνῶ ὁ Λούθηρος προωθεῖ μιὰ μυστικιστικὴ στάση, μὲ σκοπὸ τὴν παθητικὴ μου κατάληψη ἀπὸ τὸν Θεό, στάση μόνον ἔμμεσα εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν ἐξορθολογισμό, γιὰ τὴν καταργεῖ τὶς διαλεκτικὲς ἀναζητήσεις περὶ τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου, καὶ ἔτσι ἀφήνει ἐλεύθερο πεδίο στὶς πρακτικὲς μέριμνες, ὁ Καλβίνος ἀρνεῖται αὐτὴ τὴν κατάληψη: Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόλυτα ὑπερβατικὸς καὶ ἄρα καλοῦμαι μόνο νὰ πράττω, ὄχι νὰ θεωρῶ. Πορεύεται πρὸς τὸν ἀσκητισμό, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίθεση πὸν ἀναπτύσσει ἡ *Θεωρία τῆς θρησκευτικῆς ἀρνησικοσμίας*, γνωστὴ ὡς *Ἐνδιάμεση θεώρηση*: Ὁ λουθηρανὸς καὶ γενικῶς ὁ μυστικὸς νοιώθει «δοχεῖο» ἢ «σκεῦος» τοῦ Θεοῦ, ὁ καλβινιστὴς καὶ γενικῶς ὁ ἀσκητὴς ὅτι εἶναι «ἐργαλεῖο» Του.⁷²

Ἡ πράξη ξαναγίνεται ἔτσι κεντρικὴ ὅπως στὸν καθολικισμό, ἀλλὰ μὲ ἄλλο νόημα: Ἡ μὲν σωτηρία ἀφορᾷ μόνο τὴν ἐσωτερικὴ πίστη, ὄχι τὰ ἔργα, ἀλλὰ ἡ κρυφὴ πίστη ζητᾷ τεκμήρια, πὸν θὰ ἀπορρέουν λοιπὸν ἀπὸ τὴν βεβαιότητά μου ὅτι εἶμαι ἐκλεκτός, ἀπὸ τὴν συνειδήσή μου ὅτι πράττω ὡς ὄργανο τοῦ Θεοῦ. Τὰ ἔργα εἶναι λοιπὸν πάλι ἀναγκαῖα, ἀλλὰ ὄχι ὡς μέσα γιὰ νὰ σωθῶ, μόνον ὡς σημεῖα τοῦ ὅτι ἔχω σωθεῖ.⁷³ Αὐτὸ πρακτικῶς σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς βοηθᾷ ὅποιον βοηθᾷ τὸν ἑαυτό του. Κάτι πὸν ἐξηγεῖ γιὰ τὴν οἱ λουθηρανοὶ κατηγοροῦν τοὺς καλβινιστὲς γιὰ ἀναβίωση τοῦ δόγματος τῆς διὰ τῶν ἔργων ἀγιοποίησης, παρ' ὅλο πὸν τοὺς ἀδικοῦν ἀπὸ καθαρὰ δογματικὴ ἄποψη.⁷⁴ Ἔτσι ἀπολήγουμε σὲ μιὰ πρωτοφανῆ *θρησκευσιοποίηση τῆς ἠθικῆς*: Ὁ χριστιανισμὸς ὡς τέτοιος εἶναι μὲν μιὰ ἠθικὴ τοῦ φρονήματος –κατ' ἐξοχὴν ἐκφραση τῆς ὁποίας εἶναι ἡ *Ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία*–, ἀλλὰ στὶς παραδοσιακὲς του μορφὲς ἡ πράξη πιστώνεται στὸν δρώντα, πὸν ἀποφασίζει ν' ἀκολουθήσει τὶς ἐντολὲς τῆς θρησκείας, καὶ ἔτσι ἡ ἠθικὴ διατηρεῖ ἓνα δικό της πεδίο δράσης.⁷⁶

Ἔτσι γεννιέται ἓνα ὀλόκληρο ρεῦμα «ἐγκόσμιου ἀσκητισμοῦ» πὸν ἀντικαθιστᾷ τὸν μοναχισμό, τὸν ἐκτὸς κόσμου ἀσκητισμό,⁷⁷ μὲ ὀρθολογικὰ (κατὰ τὸν σκοπὸ) γνωρίσματα, δηλαδή, ἀφ' ἐνός, μὲ τὴν *μέθοδο* πὸν χαρακτηρίζει στὸ ἔπακρο τοὺς «μεθοδιστὲς», στοὺς ὁποίους ὅλος ὁ βίος εἶναι ἓνα ἐνιαῖο σημεῖο τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀτόμου,⁷⁸ ἀλλὰ παραμένει τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα κάθε μορφῆς καλβινισμοῦ,⁷⁹

καί, ἀφ' ἑτέρου, μὲ τὸν γνωστὸ *αὐτοέλεγχον* ποὺ χαρακτηρίζει μέχρι τὴν σήμερον τὸ πουριτανικῆς προελεύσεως ἀγγλοσαξωνικὸ ἰδεῶδες τοῦ τζέντλεμαν. Τὰ ὀρθολογικὰ αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι δὲ τόσο ἰσχυρὰ ποὺ θὰ μεταλαμπαδευθοῦν στοὺς ἀντιπάλους, ἰδίως στοὺς Ἰησουίτες, τὴν ἐμπροσθοφυλακὴ τῆς ἀντιμεταρρύθμισης.⁸⁰ Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἄρνηση τοῦ ἀσκητισμοῦ –τοῦ μοναχισμοῦ– ὑπάγει τὰ πάντα στὸν ἀσκητισμό,⁸¹ πρὸ πάντων δὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ ζωὴ.

Ἄνθρωποι ποὺ ἀπὸ χαρακτῆρα θὰ γίνονταν μοναχοὶ ἀναγκάζονται τώρα νὰ πάρουν ἓνα ἐπάγγελμα. Ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς πίστεως στὴν ἐπαγγελματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ ἴδιον τοῦ καλβινισμοῦ, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖ ἔτσι μιὰ ἀριστοκρατία τῶν ἐντὸς κόσμου ἐκλεκτῶν σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὴν τῶν ἐκτὸς κόσμου, στὰ μοναστήρια. Ἡ διαφορὰ εἶναι τεράστια: Ὁ μοναχὸς βοηθοῦσε τὸν ἁμαρτωλὸ ἔχοντας συνείδηση τοῦ πόσο ἐπιρρεπὴς εἶναι ὁ ἴδιος στὴν ἁμαρτία, ὁ ἐγκόσμιος ἀσκητὴς τὸν μισεῖ διότι εἶναι καταραμένος.⁸² Ἐδῶ παίζει καίριον ρόλο ἡ ἀνατίμηση τῆς Παλαιᾶς ἔναντι τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθὼς ἡ ἠθικὴ τῆς συμπόνοιας, ἡ συγκινησιακὴ φόρτιση ποὺ διαπνέει τὴν δευτέρη ὑποχωρεῖ ἔναντι τῆς διάκρισης ἐκλεκτῶν καὶ μὴ, φέρνοντας ἔτσι τὸν προτεστάντη κοντὰ στὸν ἔβραϊο.⁸³ Εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ ἐξαιρετικὰ διαφορετικὴ λειτουργία τῶν προσωπικῶν ἡμερολογίων: Ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ἦσαν οἱ ἀποδέκτες ἐξομολογήσεων τοῦ συγγραφέα τους, καταγράφουν τώρα τὶς προόδους τοῦ ὑπὸ μορφὴν πινάκων ἰσολογισμοῦ καλῶν καὶ κακῶν πράξεων.⁸⁴ Ὅλα ἐτοῦτα ἀπορρέουν δὲ ἀπὸ τὴν «μεγαλοφυὴ δημιουργία» τοῦ Καλβίνου ποὺ κατόρθωσε νὰ συνδυάσει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῶν κανόνων μὲ μιὰν αὐστηρὴν αἰτιοκρατία ποὺ στηρίζεται στὴν πλήρη ὑπερβατικότητα τοῦ θεοῦ.⁸⁵

Ὁ Λούθηρος μένει μιὰ μοναχικὴ φιγούρα ἔναντι τοῦ ἀμφοτέρωθεν ἀσκητισμοῦ· δὲν ἐπαναῦιοθετεῖ τὸ ζεῦγος δοκιμασίας καὶ ἐπιβεβαίωσης καὶ ἐμμένει στὴν ἀξία τοῦ *αὐθόρμητου* ἀγαθοῦ πράττειν, τῆς αὐθόρμητης ἠθικῆς τῆς καρδιάς, πέραν κάθε ἔννοιας μεθόδου.⁸⁶ Ὁ λουθηρανισμὸς προωθεῖ τὴν φυσικότητα, ὁ καλβινισμὸς τὴν καταστολὴ τῆς, πράγμα ποὺ κατὰ τὸν Βέμπερ φαίνεται ἀκόμη στὴν διαφορὰ μεταξὺ αὐθόρμητων Γερμανῶν καὶ μὴ αὐθόρμητων ἀγγλοσαξωνῶν.⁸⁷ Ὁ εὐσεβισμὸς ὁμως ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἔξαρση τοῦ καλβινιστικοῦ ἀσκητισμοῦ μαζί μὲ τὴν ἄρνηση ἢ θεολογικὴ κατάρτιση νὰ θεωρεῖται μέσο σωτηρίας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει αὐτὴν ἐδῶ τὴν πλευρὰ κοντὰ στὸν λουθηρανὸ συναισθηματισμὸ καὶ δὴ σὲ ἓνα εἶδος ἀποκατάστασης τοῦ μοναχισμοῦ μεταξὺ πιστῶν.⁸⁸ Διατηρεῖ μὲν τὴν ἀντίληψη γιὰ τὰ ἔργα ὡς σημεῖα, γιὰ τὸν πιστὸ ὡς ὄργανο τῆς Θεῆς Πρόνοιας, γιὰ τὸ ἐπάγγελμα ὡς εἶδος ἀσκητισμοῦ,⁸⁹ ἀλλά, λόγῳ ἀπομάκρυνσής του ἀπὸ τὴν καλβινιστικὴ μεθοδικότητα καὶ ἐπιρροῆς τοῦ λουθηρανοῦ ὑπόβαθρου στὴν γερμανικὴ του ἐκδοχὴ,⁹⁰ προσθέτει στοιχεῖα ἀνορθόλογα (κατὰ τὸν σκοπὸ), ἐπαναφέρει τὴν ἀποστολικὴ φτώχεια, τὴν ταπεινότητα καὶ αὐταπάρνηση, τὴν λουθηρανὴ καταξίωση τῆς ἄφεσης ἁμαρτιῶν ὡς ἀνώτερης τῆς συνειδητῆς ἀγιοσύνης καὶ τῆς ἐξασφάλισης τῆς σωτηρίας.⁹¹ Ἔτσι ὁ τύπος τοῦ εὐσεβιστῆ ἐργοδότη εἶναι πατερναλιστικὸς, ἐνῶ ὁ τύπος τοῦ καλβινιστῆ, ἀντίθετα, τυπολάτρης καὶ σκληρός.⁹² Ὁ μεθοδισμὸς, ἡ ἀγγλοαμερικανικὴ ἐκδοχὴ τοῦ εὐσεβισμοῦ, ἔχει ἴδια συγκινησιακὴ φόρτιση ἀλλὰ διατηρεῖ περισσότερο τὸ καλβινιστικὸ ὀρθολογιστικὸ πλαίσιο, ἔχει τὸ ἴδιο καθῆκον ἀγαθοεργίας, ποὺ δικαιολογεῖ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ χάρις δὲν μπορεῖ μὲν νὰ κερδηθεῖ διὰ τῶν ἔργων, μπορεῖ ὁμως νὰ ἀπωλεσθεῖ ἂν αὐτὰ ἀπουσιάζουν.⁹³

Ἀπέναντι στὸν καλβινισμό, στὸν ὁποῖο οἱ εὐσεβιστὲς δὲν παύουν νὰ ἀνήκουν, μιὰ ἄλλη μορφή διαμαρτυρόμενου ἀσκητισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ βαπτιστὲς τοῦ 15' καὶ 17' αἰῶνα. Ὁ Μύντσερ σὲ αὐτοὺς ἀνήκει, ὅπως οἱ μεννονίτες καὶ οἱ κουάκερς. Αὐτοὶ θὰ συγκροτήσουν γνήσιες «αἰρέσεις» ἢ μᾶλλον σέκτες: Ἀποκόπτονται οἱ πιστοὶ ἀπὸ τοὺς ἄπιστους.⁹⁴ Ἡ ἀποκάλυψη δίδεται σὲ ὅλους ἀτομικά, ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε στὶς πρωτοχριστιανικὲς κοινότητες· ἡ ἐσωτερικὴ μαρτυρία θεωρεῖται ἔτσι ἀνώτερη ὡς καὶ

τῆς Βίβλου, καὶ ἀπαξιώνονται τὰ μυστήρια πρὸς ὄφελος τῆς ἀόρατης Ἐκκλησίας (οἱ κουάκερς δὲν ἔχουν κἂν βάπτισμα καὶ κοινωνία).⁹⁵ Ἡ πρόοδος αὐτῆ τῆς ἀπομάγευσης ἀναδεικνύει ἔτσι τὴν ἀτομικὴ συνείδηση –σώζεσαι ἂν πράττεις κατὰ συνείδηση– καὶ τὶς ἀγαθοεργίες, ἐρμηνεύοντας τὸν ἀναχωρητισμὸ ὡς ἀμφισβήτηση: Καταξιώνεται πάλι μὲν ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐνάντια στὴν συμμετοχὴ στὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ εἰδικὰ στὴν ἀριστοκρατικὴ ζωὴ.⁹⁶ Αὐτὸ διακρίνει τὸν Φραγκλῖνο, ποὺ προτάσσει τὴν τιμιότητα (honesty is the best policy), ἀπὸ τὸν ἀνενδοίαστο καλβινιστὴ κεφαλαιοκράτη.⁹⁷

Αὐτὰ ἐξηγοῦν λοιπὸν πῶς διαμορφώθηκε ἡ πουριτανικὴ ἔννοια «ἐπαγγέλματος»: Ἡ χάρις ἐπιβεβαιώνεται μέσῳ μιᾶς ἐμφανῶς μὴ «φυσικῆς» συμπεριφορᾶς, ὁ ἅγιος ζεῖ ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεσμῶν κι ὄχι σὲ μοναστήρι.⁹⁸ Μένει νὰ δοῦμε πῶς αὐτοῦ τοῦ τύπου ὁ ἀσκητισμὸς μεταβαίνει στὸ κεφαλαιοκρατικὸ πνεῦμα, στηριζόμενοι κυρίως στὸν πουριτανισμό, ἀγγλικὴ ἐκδοχὴ τοῦ καλβινισμοῦ.⁹⁹ Ὑπὸ συνθήκες ἀδιανόητης γιὰ μᾶς ἐξουσίας τοῦ ἱεροκήρυκα, ὁ πλοῦτος ἐμφανίζεται ὡς ἐπικίνδυνος, ἰδίως στοὺς πουριτανούς.¹⁰⁰ Ὁ κίνδυνος ἐγκτεται ὅμως ὄχι στὸν πλοῦτο καθ' αὐτὸ ἀλλὰ στὸ ὅτι ὁ πλοῦσιος ἐπαναπαύεται. Ἡσχόλη γεννᾷ τοὺς πειρασμούς, ἄρα πρέπει ὁ πλοῦσιος νὰ συνεχίζει νὰ δραστηριοποιεῖται.¹⁰¹ Ἡ δουλειὰ ἐπιτελεῖ αὐτὸ τὸ ἔργο στὸν δυτικὸ χριστιανικὸ ἀσκητισμὸ ἀπὸ πάντα, πλὴν τώρα αὐτὸ γενικεύεται.¹⁰² Ἡ ἐργασία ἐπενδύεται μὲ ἀρετὲς ἐγκράτειας κι ὑγιεινῆς τοῦ βίου.¹⁰³ Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Θωμᾶς τοποθετοῦσε ἀκόμη, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, τὴν θεωρία πάνω ἀπὸ τὴν ἐργασία, καὶ ἔβλεπε τὸν πλοῦτο ὡς μιὰ εὐνοϊκὴ πρὸς αὐτὸ συνθήκη, τώρα καὶ ὁ πλοῦσιος θὰ πρέπει νὰ δουλεύει.¹⁰⁴ Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας δὲν ἐντάσσεται ἀπλὰ στὰ σχέδια τῆς Θεῆς Πρόνοιας, ἀφήνοντας στὴν τύχη τὸ ποιὸς θὰ ἐπιτελέσει ποιοῦ ἔργο, ὅπως στὸν Θωμᾶ, ἐκθειάζεται, μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ ἐπαναλάβει ἀργότερα ὁ Ἄνταμ Σμίθ, ὡς αὐτὸ ποὺ νοσηματοδοτεῖ τὴν ζωὴ, προκαλώντας τὴν ἀπαξίωση τοῦ μεροκαματιάρη.¹⁰⁵ Ἔτσι λοιπὸν πρέπει νὰ ἔχουμε ἐπαγγελματικὴ ἐργασία γιὰ αὐτὴν ἀρέσει στὸν Θεό, καὶ πρέπει νὰ πλουτίζουμε ὄχι γιὰ τὴν σάρκα, ἀλλὰ γιὰ τὸν Θεό.¹⁰⁶ Τὸ νὰ θέλεις νὰ εἶσαι φτωχὸς γίνεται πιά ἀντιληπτὸ ὡς κάτι παράλογο, σὰν νὰ θέλεις νὰ εἶσαι ἄρρωστος.¹⁰⁷ Βλέπουμε λοιπὸν ἔτσι πῶς τοποθετοῦνται ἕνα ἕνα τὰ στοιχεῖα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι.

Τώρα θεωρεῖται καλὸ νὰ ἐξειδικεύεσαι καὶ νὰ εἶσαι ἐπιχειρηματίας, διότι τώρα ὁ αὐτοδημιούργητος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὁ Θεὸς ἔχει εὐλογήσει τὴν ἐπαγγελματικὴ του δραστηριότητα. Τὸ νέο πρότυπο τοῦ self made man ἀντικαθιστᾷ ἔτσι τὸ φεουδαρχικὸ πρότυπο τοῦ hidalgo, ὅπου ἄξιζε ὅποιος ἦταν ὁ κληρονόμος τοῦ αὐτοδημιούργητου (ὁ hidalgo, ὁ ἰσπανὸς εὐγενής, ἐτυμολογεῖται ὡς hijo d'algo, ἥτοι filius de aliquo, υἱὸς τινός, γιὸς ἐνὸς πράγματος, ὅπου τὸ κάτι, τὸ πράγμα, aliquid, εἶναι ἡ κληρονομημένη ἰδιοκτησία).¹⁰⁸

Αὐτὰ προϋποθέτουν τὴν θέση τοῦ Καλβίνου, ὅτι ὁ Θεὸς εὐλογεῖ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ μέσα στὸν κόσμο, βάσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ θὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα ὁ πουριτανισμὸς νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς «ἀγγλικὸς ἐβραϊσμός».¹⁰⁹ Πράγματι, οἱ ἐβραῖοι, ποὺ προώθησαν τὴν κεφαλαιοκρατία στὴν «τυχοδιωκτικὴ» προνεωτερικὴ μορφή της, τὴν κεφαλαιοκρατία τῶν «ἀπόβλητων» ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἔχουν ὅμως κοινὰ μὲ τοὺς πουριτανούς, ποὺ ἔγιναν φορεῖς τῆς νεωτερικῆς κεφαλαιοκρατίας: Ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἐκλαμβάνουν ἑαυτοὺς ὡς ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν θεωροῦν τὴν πράξη ἀπὸ καθῆκον ἀνώτερη τῆς πράξης ποὺ γίνεται μόνον ἀπὸ ἀγάπη, ὅπως οἱ πουριτανοὶ –καὶ ὁ εὐσεβιστὴς φιλόσοφος Κάντ. Ἡ διαφορὰ ἐγκτεται στὸ ὅτι ἡ τυπολατρία τῶν ἐβραίων εἶναι παραδοσιακὴ, δὲν ἔχει τὸ νόημα ἐπιβεβαίωσης τῆς σωτηρίας.¹¹⁰

Ἡ ρήξη μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴ στάση φαίνεται ξεκάθαρα στὴν ἀντιμετώπιση τῆς

διασκέδασης. Οί πουριτανοί επαναστάτες εξανίστανται κατά τῶν διασκεδάσεων τοῦ βασιλιᾶ. Ἡ φεουδαρχία γενικῶς προστάτεψε ὅσους ἤθελαν νὰ διασκεδάσουν ἐνάντια στὴν ἀστική ἠθική, ὅπως, *mutatis mutandis*, ἡ σημερινὴ κεφαλαιοκρατία προστατεύει ὅσους θέλουν νὰ δουλέψουν –τοὺς ἀπεργοσπάστες– ἐνάντια στὴν ταξικὴ ἠθικὴ τῶν συνδικαλιστῶν, ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἐξουσία τῶν κεφαλαιοκρατῶν ὅπως οἱ πουριτανοὶ αὐτῆ τῶν ἀριστοκρατῶν.¹¹¹ Πλὴν ἐξαιρέσεων, ὅπως εἶναι ἡ ὀλλανδικὴ ζωγραφικὴ, οἱ πουριτανοὶ εἶναι κατὰ τῶν τεχνῶν, ἰδίως τοῦ θεάτρου (γιατὶ εἶναι διασκέδαση), παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀναγέννησης (κατὰ τοῦ σχολαστικισμοῦ), καὶ καταξιῶνουν τὴν γνώση μέσω τῆς ἴδιας τῆς θρησκείας.¹¹² Ἡ ἔντονη ἐσωτερικότητα θὰ ὀδηγήσει σὲ ἀνθιστὴ τῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ ἀργότερα.¹¹³ Ἔτσι ἡ τωρινὴ τάση τῆς κεφαλαιοκρατίας πρὸς τυποποίηση προϊόντων, ἐνδυμασιῶν, κ.λπ., ἐνῶ ἐκκινεῖ πιά ἀπὸ ἀνάγκες τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἐκφράζεται ἤδη, πλὴν ὅμως γιὰ τελειῶς διαφορετικοὺς λόγους, λόγους θεολογικῆς ἀπόρριψης τῆς λατρείας τοῦ πλάσματος.¹¹⁴ Εἶναι ἓνα ἀκόμη μὴ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα τοῦ πράττειν.

Ὁ μεσαιωνικῶν καταβολῶν χωρισμὸς τοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὴν φίρμα στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιχείρησης, τῆς παρουσίας μου ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τῆς ἐπιχείρησης, τώρα βρῖσκει πεδῖον δόξης λαμπρόν.¹¹⁵ Ὁ νέος ἀσκητισμὸς ἐναντιώνεται στὴν κατανάλωση, γιατί ὡς ἀσκητισμὸς ἐχθρεύεται τὴν ἡδονή, ἀλλ' ἀποχαλινώνει τὴν ἐπιθυμία κτήσεως,¹¹⁶ ὁπότε θὰ στηριχθεῖ σὲ αὐτὴ τὴν διάκριση. Ὅταν κακὸ δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος ἀλλὰ ἡ χρῆση τοῦ πλοῦτου· ὅταν εἶναι κάκιστο νὰ ἀναζητεῖς τὸν πλοῦτο ἀλλὰ ἡ κατοχὴ του εἶναι κάλλιστη, ὄντας σημεῖο σωτηρίας,¹¹⁷ ἔχουμε ἓνα *κερδισμένο μὴ καταναλώσιμο κεφάλαιο*, ποὺ διατίθεται γιὰ *ἐπενδύσεις*, κι ἔτσι γεννιέται ἡ κεφαλαιοκρατία: Ἡ Νέα Ἀγγλία ἔχει κεφαλαιοκρατικὲς ἐπιχειρήσεις ἀπὸ πολὺ νωρίς.¹¹⁸

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, τὸ νερὸ μπῆκε στὸ ἀυλάκι. Πιὸ καλοὶ κεφαλαιοκράτες εἶναι οἱ Ὀλλανδοί, ποὺ σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς δὲν ἐπενδύουν στὴν γῆ γιατί δὲν θέλουν νὰ γίνουν εὐγενεῖς. Στὴν Ἀγγλία καὶ τὶς ΗΠΑ ἐμφανίζονται δύο εἶδη χαρακτήρων, οἱ εὐθυμοὶ φεουδάρχες καὶ οἱ σκυθρωποὶ κεφαλαιοκράτες. Μαζί μὲ τὸν πλουτισμὸ, ὁ πουριτανισμὸς φέρνει τὸν ἐξορθολογισμὸ καὶ γεννᾷ τὸν τύπο τοῦ *homo economicus*. Ὅταν ξεφουσκῶνει ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμὸς, ἀρχίζουν νὰ γίνονται ὀρατὲς οἱ πεζῆς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τῆς νέας θρησκευτικότητας. Ἔτσι ὁ θρησκευτικὸς 17^{ος} αἰῶνας μετακυλᾷ στὸν ὠφελμιστικὸ 18^ο αἰῶνα τὴν ἔλλειψη συνειδησιακῶν προβλημάτων ὡς πρὸς τὸν πλουτισμὸ, γεννώντας τὸ ἀστικὸ ἦθος τοῦ ἐπαγγέλματος: Τὸ συμφέρον τοῦ ἐργοδότη γίνεται ἐπαγγελματικὸ καθῆκον του, ἡ δουλειὰ τοῦ ἐργάτη ἐπαγγελματικὸ ἔργο. Ἡ φτώχεια δὲν δικαιολογεῖται πιά μὲ σωτηριολογικοὺς λόγους, ἀλλὰ μόνο γιὰ λόγους παραγωγικότητας (ὁ φτωχὸς ἀναγκαστικὰ δουλεύει), δὲν παύει νὰ θεωρεῖται ὅμως κακὴ ἢ ἐπαιτεία. Τὸ διαμαρτυρόμενο ἦθος ἐκκοσμικεύεται πλὴν διατηρεῖται.¹¹⁹

Συμπέρασμα: Ὁ χριστιανικὸς ἀσκητισμὸς ἐγέννησε τὴν ὀρθολογικὴ οἰκονομικὴ συμπεριφορὰ βάσει τῆς ἰδέας τοῦ ἐπαγγέλματος ὡς κλήσεως, βασικοῦ στοιχείου τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ γενικὰ τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ πνεύματος.¹²⁰ Τὰ ἴδια στοιχεῖα βρήκαμε στὸν Φραγκλῖνο, *ἀπλῶς χωρὶς θρησκευτικὸ θεμέλιο*.¹²¹

Ἔτσι βλέπουμε ὅτι, ὅσο κι ἂν ἡ οἰκονομία ἐπιδρᾷ στὶς θρησκευτικὲς ἰδέες, αὐτὲς δὲν ἐξάγονται ἀπὸ ἐκεῖνη. Ἡ θρησκεία ἔχει αὐτόνομη ἱστορία παρὰ τὸ τί λέει ὁ Μάρξ καὶ οἱ κύριες ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις ποὺ δέχεται εἶναι περισσότερο πολιτικὲς καὶ ὄχι οἰκονομικὲς. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ ἐθνικῶν χαρακτήρων εἶναι μᾶλλον θρησκευτικὲς, ὄχι οἰκονομικὲς ἢ ἄλλες.¹²² Ὅμως ἐλλεῖπει μιᾶς μελέτης τῶν σχέσεων θρησκευτικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ οὐμανιστικοῦ ὀρθολογισμοῦ δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε κατὰ πόσον ἢ θρησκευτικότητα ἐπηρεάσθηκε μέσω αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὄρους. Ἀπὸ τούτη τὴν ἄποψη, δὲν δικαιούμαστε νὰ βγάλουμε ὀριστικὰ συμπεράσματα, μᾶς λέει ὁ

Βέμπερ. Τὸ μόνο ὀριστικὸ συμπέρασμα εἶναι ἀρνητικὸ: Ἡ ὑλιστικὴ αἰτιατικὴ ἐξήγηση καὶ ἡ ἀντίστροφη πνευματοκρατικὴ αἰτιατικὴ ἐξήγηση τῆς ἱστορίας εἶναι ψευδεῖς καθ' ὅτι μονομερεῖς, ἀποτελοῦν μόνον καὶ μόνον προπαρασκευαστικὲς ἰδεοτυπικὲς ἐργασίες, γιὰ ν' ἀποκτήσουμε πλήρη εἰκόνα τῶν ἀλληλεπιδράσεων τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου.¹²³

Ἡ ἄρνηση τοῦ κόσμου

Στὸ κείμενό του γιὰ τὴν ἀρνησικοσμία, πρὸ πέρα στὴν *Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας*, ὁ Βέμπερ ἀναπτύσσει τὸ *δίπολο μυστικισμοῦ καὶ ἐγκόσμιου ἀσκητισμοῦ* πὸν εἶδαμε νὰ ἐμφανίζεται ἤδη γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ βαθύτατες διαφορὲς τοῦ λουθηρανισμοῦ καὶ τοῦ καλβινισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀνάλυση, πὸν δὲν περιορίζεται στὰ δύο παραδείγματα, οὔτε στὸν χριστιανισμό, ἀναδεικνύει τὴν γενικότερη σημασία πὸν μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ, γιὰ τὸν Βέμπερ, στὸν ἐγκόσμιο ἀσκητισμὸ ὡς τύπο λύσης τοῦ προβλήματος ὑλοποίησης μιᾶς ὀρθολογικότητας κατὰ τὴν ἀξία στὸ πλαίσιο ἐνὸς κόσμου πὸν διέπεται μοιραῖα (καθὸ κόσμος) ἀπὸ τὴν ὀρθολογικότητα κατὰ τὸν σκοπὸ, καὶ δὴ πὸν διέπεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ αὐτὴ λόγω ἀπομάγευσης καὶ ἐξορθολογισμοῦ, δηλαδὴ τὸ πρόβλημα πραγμάτωσης μιᾶς ἠθικῆς τοῦ φρονήματος στὸ πλαίσιο μιᾶς ἠθικῆς τῆς εὐθύνης. Ἀναλύει τὶς δύο περιπτώσεις ἄρνησης τοῦ κόσμου καθ' αὐτές, ὡς πρὸς τὴν σχέση τους μὲ τὴν οἰκονομία, καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ, καὶ δείχνει ὅτι ὁ ἀσκητὴς εἶναι ἐργαλεῖο τοῦ Θεοῦ, ὁ μυστικιστὴς δοχεῖο Του.¹²⁴ ὅτι ὁ φυγόκοσμος ἀσκητισμὸς ἔρχεται κοντὰ στὸν μυστικισμό, ὁ δὲ ἐγκόσμιος μυστικισμὸς κοντὰ στὸν ἀσκητισμὸ.¹²⁵ Ἐκκινούμε ἔτσι ἀπὸ μιὰ ἀντίθεση, καὶ ἀπὸ τὶς ἀντίστροφες ὑπαγωγὲς τῶν δύο ἀντίθετων ὄρων. Ἄν βρισκόμασταν ἐδῶ στὸν Μάρξ, θὰ διαγιγνώσκαμε τὴν ἐπίδραση τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς, πὸν ἐκκινεῖ πάντα ἀπὸ τὶς ἀντίστροφες ὑπαγωγὲς τῶν δύο ἀντίθετων ὄρων, ὅπως ὁ Μάρξ ἀπὸ τὶς ἀντίστροφες ὑπαγωγὲς τῶν δύο ἐννοιῶν τῆς ἀξίας.

Ἔχει διπλὸ πρόσωπο ὁ ἀσκητισμὸς: Περιέχει καὶ τὴν ἄρνηση τοῦ κόσμου καὶ τὴν πρόθεση κυριαρχίας του. Τὰ σωτηριολογικὰ εἰδικὰ περιεχόμενα ὑπαγορεύουν μιὰ μόνιμη ἀναμόρφωση τῆς ζωῆς¹²⁶ κι αὐτὸ συνδυάζεται μὲ τὸν αὐξοντα ἐξορθολογισμὸ τῶν σωτηριολογικῶν θρησκείων: Ἡ θρησκεία προσεγγίζει ἔτσι τὴν ἔλλογη ἠθικὴ.¹²⁷ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ σωτηριολογικὴ θρησκεία ἀπαιτεῖ ρήξη μὲ τὴν φατρία, γενικὰ μὲ τὴν συγγένεια¹²⁸ ἐνῶ συγχρόνως ἀναπτύσσει τὴν ἀγάπη τοῦ ὁμοδόξου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τοῦ ἐχθροῦ,¹²⁹ ἐπιβάλλοντας πρακτικὲς ἀλληλοβοήθειες, ἄτοκου δανεισμοῦ, φιλοξενίας, ἀπλήρωτης ἐργασίας.¹³⁰ Μάλιστα, ὅσο πρὸς συνεκτικὴ εἶναι ἡ συναδέλφωση, τόσο πρὸς ἐχθρικὴ γίνεται πρὸς τὰ ἐγκόσμια¹³¹ καί, παρὰ τὸν ἀπρόσωπο χαρακτήρα πὸν ἔχει πρὸς τὴν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου, οἱ πιστοὶ ἐχθρεύονται τὶς ἀπρόσωπες οἰκονομικὲς δυνάμεις τῆς ἐξορθολογισμένης οἰκονομικῆς σφαίρας¹³² ἢτοι τῆς *κεφαλαιοκρατίας*, τοῦ *homo economicus*, πὸν δρᾷ χωρὶς συναισθήματα.¹³³ Ἔτσι προκύπτει τὸ παράδοξο κάθε «ὀρθολογικοῦ ἀσκητισμοῦ», πὸν συναντήσαμε ἤδη μὲ τὸν ἐγκόσμιο ἀσκητισμὸ τῶν καλβινιστῶν: Γεννᾷ τὸν πλοῦτο πὸν ἀρνεῖται.¹³⁴ – Γιὰ τὸ παράδοξο, ὑπάρχουν δύο συνεπεῖς λύσεις, πάλι ὁ ἀσκητισμὸς τοῦ πουριτανοῦ καὶ ὁ μυστικισμὸς: Τὸ ἀσκητικὸ «παράδοξο τῆς πουριτανικῆς ἠθικῆς τοῦ ἐπαγγέλματος» ὅπου ὁ χριστιανὸς παραιτεῖται ἀπὸ τὸν οἰκουμενισμό τῆς ἀγάπης.¹³⁵ τὸ μυστικιστικὸ παράδοξο τῆς ἀπρόσωπης ἀγάπης πὸν θυσιάζεται γιὰ τὸν ἄγνωστο, μὲ τὴν ιδιόμορφη φυγόκοσμία τῆς ἀφοσίωσης γιὰ τὴν ἀφοσίωση).¹³⁶

Ἐνα ἀνάλογο δίλημμα ἔχουμε στὴν πολιτικὴ, ὅπου δὲν συγκρούονται ἡ ἐγκόσμια ἀναζήτηση τοῦ πλοῦτου μὲ τὴν ἀγάπη, ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ τῆς εὐθύνης μὲ τὴν ἠθικὴ τοῦ

φρονήματος. Πάλι ο εξορθολογισμός, ἐδῶ ἡ γραφειοκρατία, ὁ homo politicus πὺ δρᾷ χωρὶς συναίσθημα, «χωρὶς διάκριση τοῦ προσώπου», ἐντείνει τὴν σύγκρουση μὲ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον.¹³⁷ Τὸ κράτος ἀπαιτεῖ τὴν χρῆση βίας γιὰ τὴν νίκη τοῦ ἀγαθοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ τοῦ χριστιανοῦ.¹³⁸ Εἰδικὰ ὁ πόλεμος εἶναι τὸ σημεῖο εὐθέως ἀνταγωνισμοῦ θρησκευτικῆς σωτηριολογικοῦ τύπου καὶ κράτους, διότι ἐδῶ αἴφνης ἐφαρμόζονται σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ οἱ ἀρχὲς τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον (ἂς προσθέσουμε ὅτι τὸ παρατηροῦσε ἤδη ὁ Ἑγγελος),¹³⁹ ὁ θάνατος ἔχει νόημα, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ σὲ πλαίσια μὴ οἰκουμενικότητας.¹⁴⁰ – Οἱ συνεπεῖς λύσεις εἶναι δύο, πάλι οἱ ἴδιες: Ἡ «μερικότητα τῆς χάριτος», ὅπου ὁ «πουριτανικὸς ἀσκητισμὸς τοῦ ἐπαγγέλματος» δέχεται οἱ ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ νὰ ἐπιβληθοῦν διὰ τῆς βίας σὲ ἕναν βίαιον κόσμον, περιορίζοντας τὴν συναδέλφωση πρὸς ὄφελος τῆς προώθησης τῆς θρησκευτικῆς, ἢ ἡ ἀντιπολιτικῆ μυστικιστικῆ ἀναζήτηση τῆς σωτηρίας, πὺ ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν, ἀναγκαῖα γιὰ τὴν πολιτικὴ, χρῆση βίας, στρέφει τὴν ἄλλη παρεῖα, καὶ ἔτσι δὲν κάμνει καμμία ὑποχώρηση ὡς πρὸς τὴν ἀγάπη ὅλων τῶν ἀνθρώπων.¹⁴¹

Στὴν μία περίπτωση, ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα (ἠθικὴ τῆς εὐθύνης), στὴν ἄλλη δὲν μᾶς ἀπασχολοῦν οἱ ἐπιπτώσεις.¹⁴² Ἐτσι ὁ καλβινισμὸς (ὄχι ὁ λουθηρανισμὸς)¹⁴³ διασώζει τὰ δίκαια τῆς πραγματικότητας χωρὶς μισόλογα καὶ ὑποκρισίες μέσα στὴν πίστη τῶν χριστιανῶν, ἀπλὰ ἐπιφέροντας κάποιες ἀναγκαῖες προσαρμογὲς στὸ δόγμα. Καὶ τελικὴ ἔκβαση εἶναι ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῆς ρεαλιστικῆς ἐπαναστατικότητας τῆς πουριτανικοῦ τύπου λύσης καὶ τῆς ἐξωπραγματικῆς τῆς λύσης μυστικιστικοῦ τύπου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ παρατηρήσει κανεὶς εὐκόλα ὅτι ὁ Βέμπερ ἀσκεῖ κριτικὴ στοὺς ἐπαναστάτες κομμουνιστικοῦ τύπου ἀντιπαρατάσσοντάς τους τὴν μεταστροφή τῶν πανανθρώπινων ἰδανικῶν σὲ ρεαλιστικούς στόχους ρυθμισμένους ἔθνικα ἢ ἔστω κοινοτικά, πὺ λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τὴν κεφαλαιοκρατία καὶ τὴν γραφειοκρατία. – Ἡ ἠθικὴ τοῦ ἐνάρετου θὰ λάβει εἴτε τὴν μορφή τῶν πουριτανικῶν ἐπαναστάσεων, «ἀνάλογες τῶν ὁποίων βρίσκονται κι ἄλλου», δηλαδὴ τοῦ ἐγκόσμιου ἀσκητισμοῦ πὺ προσφεύγει στὴν βία κατὰ τῆς βίας, ἐντὸς τοῦ πλαισίου περιορισμένης κοινότητας· εἴτε τὴν μορφή χλιαστικῶν ἐπαναστάσεων (ὅπως τῶν βαπτιστῶν τοῦ Μύντσερ), ὅταν ὁ μυστικιστὴς «γίνει σωτήρας καὶ προφήτης» μὲ «ἐσχατολογικὲς προσδοκίαις ἄμεσης ἔλευσης τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκοσμικῆς ἀδελφοσύνης».¹⁴⁴

Ἐτσι ἡ νίκη τοῦ καλβινισμοῦ στὴν μάχη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ εξορθολογισμοῦ δὲν φαίνεται πᾶ διόλου συμπτωματικὴ. Ὁ καλβινισμὸς εἶναι ἕνας τρόπος νὰ δεχθεῖς τὶς ἀναγκαιότητες τῆς ἐγκοσμιοτήτας τηρώντας τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπερβατικότητας. Ὅτι ὁδήγησε σὲ μιὰ ἄρση τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ τίμημα γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἐντὸς κόσμου. Ἡ ἄλλη δυνατότητα εἶναι ὁ μυστικισμὸς, ἡ ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων πέρα ἀπὸ κοινότητες, ὡς καὶ τῶν ἐχθρῶν, ἢ ἀνεύθυνη ἠθικὴ τοῦ φρονήματος πὺ θυμίζει ἔντονα τὶς κομμουνιστικὲς ἐπαναστάσεις τῆς ἴδιας ἐποχῆς...

Τὸ σιδερένιο κλουβὶ

Ἄλλο πῶς γεννιέται ἡ κεφαλαιοκρατία καὶ ἄλλο πῶς ἀναπαράγεται, τονίζει σχετικὰ ὁ γάλλος φιλόσοφος Μωρίς Μερλώ-Ποντύ (M. Merleau-Ponty, 1908-1961).¹⁴⁵ Ὅντως, ὁ Βέμπερ, τελειώνοντας τὸ μελέτημά του γιὰ τὴν γέννηση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς νοοτροπίας, ἐπανερχεται παραδόξως σὲ θέσεις μαρξικοῦ τύπου, ἀλλὰ μόνο σχετικὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς ἐγκατεστημένης κεφαλαιοκρατίας. Τώρα οἱ ὄροι τῆς παραγωγῆς διαπλάθουν ἀναλόγως τὸν τρόπο ζωῆς: «Ὁ πουριτανὸς ἤθελε νὰ εἶναι ἄνθρωπος τοῦ ἐπαγγέλματος –κι ἐμεῖς εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ εἴμαστε αὐτό».¹⁴⁶

Θὰ παραμείνουμε ἐγκλωβισμένοι στὸ «σιδερένιο κλουβὶ» τῆς ἀγάπης τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, μέχρις ὅτου «κάψουμε τὸν τελευταῖο τόννο ἀπολιθωμένου καυσίμου». Τώρα ἡ κεφαλαιοκρατία ἔχει «μηχανικὴ βάση» καὶ περιττεύει ὁ θρησκευτικὸς ἀσκητισμὸς, ἂν δὲν εἶναι καὶ ἀντιπαραγωγικὸς.¹⁴⁷ Ἄπαξ καὶ ὑπάρχει κεφαλαιοκρατία, τὸ ἦθος τοῦ Φραγκλίνου περιττεύει, διότι γίνεται ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα.¹⁴⁸ Τώρα πιά, ὄχι μόνο ὁ κεφαλαιοκρατικὰ σκεπτόμενος δὲν προκαλεῖ ἠθικὴ ἀγανάκτηση γιὰ νὰ χρειάζεται νὰ δικαιολογήσει τὸ ἀγαθὸ ποῖόν του μέσῳ θρησκευτικῆς πίστεως, ἀλλὰ ἴσα ἴσα ἡ ἀπουσία ἐντονης θρησκευτικότητας εἶναι προϋπόθεση γιὰ νὰ μετέχει κανεὶς ὁμαλὰ στὴν οικονομικὴ δραστηριότητα. Τὸ πρόβλημα εἶναι γιὰτί δουλεύουμε πιά μὲ μανία, ἂν μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο τὸ ἐνθάδε; Εἶναι παράλογο, ἀλλὰ μᾶς ἔχει γίνεῖ ἀπαραίτητο. Μόνη ἀπολαβὴ μας εἶναι τὸ αἶσθημα τοῦ ἐκπληρωμένου ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος (Berufserfüllung). Αὐτό, ὅμως, τὸ νὰ πεθάνεις ἔχοντας ἀπλῶς κερδίσει χρήματα, ἦταν διαστροφή γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους πρὶν ἀπὸ μᾶς! Ἡ ἐξήγηση παραμένει πάντως ἀπὸ μιὰν ἄποψη πολὺ ἀπλή: Ἄπαξ καὶ ὑπάρχει αὐτὸ τὸ σύστημα, τὰ ὑπόλοιπα εἶναι πιά ζήτημα προσαρμογῆς στὰ θέσµια.¹⁴⁹

Τὸ μέλλον; Ἡ θὰ ἔχουμε προφήτες, δηλαδή, φαντάζομαι, μιὰ νέα χαρισματικὴ ἐξουσία, ἢ πάλι θὰ ἔχουμε ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων ἰδεωδῶν, ἐννοεῖται, θαρρῶ, τῆς μὴ τυπικῆς ἀλλὰ οὐσιαστικῆς ἐννοιας δικαιοσύνης, ὅπως θέλουν οἱ σοσιαλιστὲς κατὰ τὸν Βέμπερ, ἢ θὰ βυθισθοῦμε στὸν μηχανικὸ τρόπο ἀναπαραγωγῆς τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας, μιὰ ζοφερὴ κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Βέμπερ προοπτικὴ, ὅπου οἱ κάθε λογῆς «ειδικοί» ἐμφανίζονται ὡς τὸ ὑψιστὸ σκαλοπάτι τῆς ἀνθρωπότητας.¹⁵⁰ Ἐδῶ ὄχι μόνον ὁ Βέμπερ δὲν φαίνεται νὰ λέει ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ὑπερβοῦμε τὴν κεφαλαιοκρατία, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Γκίντενς,¹⁵¹ φαίνεται κιόλας νὰ τὸ εὔχεται!

1. RS I, 1-16.

2. RS I, 12.

3. Καστοριάδης, «Εἰσαγωγή στὸν Μᾶξ Βέμπερ», ὅ.π., σ. 45.

4. Colliot-Thélène, *Max Weber et l'histoire*, ὅ.π., σ. 46.5. *WL*, 168-170.

6. RS I, 238-241.

7. RS I, 17-18.

8. RS I, 19.

9. RS I, 19-20.

10. RS I, 20.

11. RS I, 20-21.

12. RS I, 21-22.

13. RS I, 22-23.

14. RS I, 24.

15. RS I, 24-25.

16. RS I, 26.

17. RS I, 28.

18. RS I, 29.

19. RS I, 28.

20. RS I, 29.

21. Ὁ.π.

22. RS I, 30.

23. RS I, 30-31.

24. RS I, 33.

25. RS I, 31-32.

26. RS I, 33.

27. Sombart, *Der Bourgeois*, ὅ.π.

28. RS I, 34.

29. RS I, 35.

30. RS I, 36.

31. RS I, 35.

32. Boudon, *Le sens des valeurs*, ὅ.π., σ. 36 κ.έ.Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, ὅ.π., σ. 526.

33. RS I, 36.

34. RS I, 36-37.

35. RS I, 37-38.

36. RS I, 38-40.

37. RS I, 41.

38. RS I, 43-44.

39. RS I, 45-46.

40. RS I, 47.

41. RS I, 48.

42. RS I, 49-50.

43. RS I, 51-52.

44. RS I, 53, πρβλ. *Οἱ προτεσταντικὲς αἱρέσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας*, RS I, 211.

45. RS I, 57.

46. RS I, 59-60.

47. RS I, 61-62.

48. *RS I*, 62.
 49. *RS I*, 63-65.
 50. *RS I*, 69-71.
 51. *RS I*, 72-76.
 52. *RS I*, 75-76.
 53. *RS I*, 78.
 54. *RS I*, 79-80.
 55. *RS I*, 81-82.
 56. *RS I*, 82-83.
 57. Colliot-Thélène, *Max Weber et l'histoire*,
 ὄ.π., σ. 95: paradoxe des conséquences.
 58. Βλ. *RS I*, 83.
 59. *RS I*, 84-85.
 60. *RS I*, 86-87.
 61. *RS I*, 87-89.
 62. *RS I*, 91.
 63. *RS I*, 93-94.
 64. *RS I*, 94-95.
 65. *PB*, 64.
 66. *RS I*, 96-98.
 67. *RS I*, 98.
 68. *RS I*, 99-100.
 69. *RS I*, 101.
 70. *RS I*, 102-103.
 71. *RS I*, 104-105.
 72. *RS I*, 108, βλ. *Zwischenbetrachtung*, *RS I*,
 538-539.
 73. *RS I*, 108-109.
 74. *RS I*, 110-112.
 75. *PB*, 55.
 76. *RS I*, 113.
 77. *RS I*, 118.
 78. *RS I*, 114-115.
 79. *RS I*, 124.
 80. *RS I*, 116-117.
 81. *RS I*, 119, 124.
 82. *RS I*, 119-120.
 83. *RS I*, 121-122.
 84. *RS I*, 123.
 85. *RS I*, 125.
 86. *RS I*, 125-127.
 87. *RS I*, 127.
 88. *RS I*, 130-134.
 89. *RS I*, 136-137.
 90. *RS I*, 135.
 91. *RS I*, 140.
 92. *RS I*, 145.
 93. *RS I*, 145-148.
 94. *RS I*, 153.
 95. *RS I*, 154-155.
 96. *RS I*, 157-158.
 97. *RS I*, 160-161.
 98. *RS I*, 162-163.
 99. *RS I*, 163.
 100. *RS I*, 163-166.
 101. *RS I*, 166-167.
 102. *RS I*, 168-169.
 103. *RS I*, 171.
 104. *RS I*, 171-172.
 105. *RS I*, 172-174.
 106. *RS I*, 174-176.
 107. *RS I*, 177.
 108. *RS I*, 178.
 109. *RS I*, 180-181.
 110. *RS I*, 181-182.
 111. *RS I*, 183-184.
 112. *RS I*, 184-187.
 113. *RS I*, 188.
 114. *RS I*, 187.
 115. *RS I*, 188-189.
 116. *RS I*, 190.
 117. *RS I*, 191-192.
 118. *RS I*, 193.
 119. *RS I*, 193-201.
 120. *RS I*, 202.
 121. Ὁ.π.
 122. *RS I*, 193.
 123. *RS I*, 205-206.
 124. *RS I*, 538.
 125. *RS I*, 539.
 126. *RS I*, 540-541.
 127. *RS I*, 541.
 128. *RS I*, 542.
 129. *RS I*, 543.
 130. *RS I*, 542.
 131. *RS I*, 544.
 132. *RS I*, 545.
 133. *RS I*, 546.
 134. Ὁ.π.
 135. *RS I*, 545.
 136. *RS I*, 546.
 137. Ὁ.π.
 138. *RS I*, 547, πρβλ. *PB*, 55-56.
 139. Hegel, *Philosophie des Rechts*, § 324,
 παρατ., *Werke in 20 Bänden*, Suhrkamp,
 Φραγκφούρτη 1969, τ. 7, σ. 492.
 140. *RS I*, 548-549.
 141. *RS I*, 549.
 142. *RS I*, 552-553.
 143. Βλ. *RS I*, 550.
 144. *RS I*, 554-555.
 145. M. Merleau-Ponty, *Les aventures de la
 dialectique*, Gallimard, Παρίσι 1955, σ. 26.
 Μωρίς Μερλώ-Ποντύ, *Οί περιπέτειες της
 διαλεκτικής*, μτφ. Μπ. Λυκούδης, Ὑψίλον,
 Ἀθήνα 1984.
 146. *RS I*, 203.
 147. *RS I*, 203-204.
 148. *RS I*, 36-37.
 149. *RS I*, 54-56.
 150. *RS I*, 204.
 151. Giddens, *Politics and Sociology in the
 Thought of Max Weber*, ὄ.π., μτφ. σ. 53.